

IRAM

Ifjúsági Részleg és AlkotóMűhely

Örkény István

TÓTÉK

- **HÁTTÉRANYAG ÉS TANÍTÁSI SEGÉDLET
PEDAGÓGUSOKNAK**
- **KÉSZÍTETTE: HUDÁKY RITA**

Az Örkény Színház nyitottan szeretne együttműködni a fővárosi és vidéki iskolákkal. Az IRAM Ifjúsági **Részleg** és **AlkotóMűhely** fontos feladata, hogy pedagógusokkal konzultáljon. Leveleikben és a foglalkozásainknak köszönhető személyes találkozásokon sok kérdés, igény jutott el hozzánk. Szeretnénk azokkal a pedagógusokkal is kapcsolatba kerülni, akiknek nem áll módjukban részt venni az osztályaikkal az előadásainkhoz kapcsolódó FLESS foglalkozásokon, és tanórai keretek között szeretnénk felkészíteni a fiatalokat a színházlátogatásra. Az IRAM csapat új tagja, Hudáky Rita gimnáziumi tanár segít ebben. Reméljük, hogy ezzel az általa összeállított anyaggal felelünk a hozzánk érkezett kívánságok egy részére: a FLESS foglalkozásaink tanórai kiegészítéséhez és az önálló, csak tanári felkészítéshez is segítséget nyújtunk.

Jó munkát kívánunk!

Várjuk Önöket az Örkény Színházban!

Mácsai Pál
igazgató

Neudold Júlia
IRAM műhelyvezető

Kedves Tanárnő, Tanár Úr!

Akik próbáltuk már, tudjuk: egy-egy iskolai csoport színházlátogatásának megszervezése rengeteg fáradságba kerül. Az adminisztráció, a helyek lefoglalása, a pénz beszedése, a közlekedés, a másnapi felmentések intézése, hogy ne feleljenek fizikából a késői órán hazaérők... – mindez önmagában sem kevés. De valójában még hamarabb kezdődik a munka: a megfelelő előadás kiválasztását hosszú töprengés előzi meg. Elolvassuk a kritikákat, magyartanárként megnézzük a tanmenetünket, osztályfőnökként végiggondoljuk az osztályunk ízlésbeli, érdeklődésbeli irányultságát... Az is eszünkbe jut, milyen jó lenne felkészítő, ráhangoló órát tartani a színházba indulás előtt, de egy ilyen óra kitalálására végképp nem mindig van módunk.

Az Örkény István Színház ifjúsági programja, az IRAM **tanári háttéranyag és az előadáshoz kapcsolódó óravázlatok** biztosításával szeretne – elsősorban magyartanároknak – segítséget nyújtani abban, hogy tantárgyi és pedagógiai célkitűzéseiknek a leginkább megfelelő módon tudjanak közös színházlátogatásokat szervezni osztályaiknak, iskolai csoportjaiknak. Azt reméljük, hogy – leginkább az óravázlatok feladatötleteiből – nem csak ők, hanem az osztályfőnökök és más tárgyakat tanító kollégák is ötleteket meríthetnek, ha színházba mennének egy-egy diákcsoporttal.

Bízunk benne, hogy hasznosnak találják majd a kezdeményezést, a visszajelzéseket pedig örömmel várjuk!

Hudáky Rita
tanár

2013. szeptember 19.

TARTALOM

ÖRKÉNY AZ ISKOLAI TANANYAGBAN	● 5. oldal
A TÓTÉK HÁTTÉRTÖRTÉNETE ÉS A JELEN FELDOLGOZÁS	● 5. oldal
AZ ELŐADÁS BEÉPÍTÉSE A TANANYAGBA	● 6. oldal
FELKÉSZÜLÉS – RÁHANGOLÓ ÓRA	● 7. oldal
A SZÍNHÁZLÁTOGATÁS FELDOLGOZÁSA – REFLEKTÁLÓ ÓRA	● 17. oldal
AZ ELŐADÁS SZÍNLAPJA	● 24. oldal
AJÁNLOTT IRODALOM	● 25. oldal

ÖRKÉNY AZ ISKOLAI TANANYAGBAN

Örkény István művei a leghálásabb témák között szerepelnek a magyarórákon. A diákok gyakran előre örülnek, ha Örkény-mű kerül a napirendre, ő ugyanis azon kevés szerzők közé tartozik, akiről még a nem sokat olvasó családokban is jó szívvel emlékeznek meg, főleg az egyperces novellái kapcsán. A tanárok a tantervi előírások és az időszűke miatt általában választani kénytelenek, hogy az *Egyperces novellák* közül tárgyalnak néhányat részletesebben, vagy a *Tóték* rejtelseibe mennek bele alaposabban az Örkényre fordítható órákon, amelyekre a kronologikus tanítási rend miatt 12. évfolyamon szokott sor kerülni. A népszerűségnek és a 12. évfolyamos tanmenetnek köszönhetően Örkény igen gyakran szerepel az érettségi tételek között, és sok osztályban felvetődik, hogy az utolsó együtt töltött évben még egy közös színházlátogatás is kapcsolódjon az abszurd és a groteszk legnépszerűbb magyarországi képviselőjéhez.

A TÓTÉK HÁTTÉRTÖRTÉNETE ÉS A JELEN FELDOLGOZÁS

A *Tóték* a magyar irodalom legendás műve, amelynek már a története is igen kalandos. Mint ismeretes, Örkény a filmgyár megbízásából kezdett forgatókönyv írásába 1964-ben. Az elkészült (ekkor még különböző munkacímeken futó) művet azonban a filmgyár nem fogadta el, ezért az „formát váltott” az író keze alatt, és irodalmi (kisebb epikus) szöveg lett belőle. Ekkor azonban egy színházi szakember, Kazimir Károly figyelt fel rá, így Örkény egy újabb megbízás nyomán megint átalakításba fogott, és drámát írt az alapanyagból, amely színpadon sikeressé válva újabb adaptációt inspirált, ezúttal a kiindulóponthoz térve vissza: Örkény ismét forgatókönyv-írásba kezdhetett, és Fábri Zoltán rendezésében megszületett a filmes változat is, az *Isten hozta, őrnagy úr!*

A mű genezisének történetét azért érdemes felidézni az Örkény Színház új előadásával kapcsolatosan, mert a műfajiság és a műfajok váltása, keveredése ezúttal a megértés kulcskérdésévé válik. A keletkezéstörténet elsősorban a műfajok közti határokat érzékelteti, hiszen látszik, hogy Örkénynek a feladathoz és a lehetőségekhez mérten mindig az adott műfaji törvényszerűségek figyelembevételével kellett újraformálnia, átgyúrnia művét, amely ennek következtében fontos tartalmi változásokon is átment (ezeket a szakirodalom nagy kedvvel veti össze). A színház most ehhez képest **a műfaji határok átlépésének**

lehetőségére, a műfaji törvényszerűségek kijátszhatóságára vagy épp játékos átalakíthatóságára mutat példát, amikor a hagyományos megoldásnak fittyet hányva **nem a színpadra írt és évtizedek óta sikeres változatot tette meg az előadás alapjává, hanem az elsőként megformálódott művet, a kisregényt.**

Ez a megoldás adja az előadás formanyelvének elsődleges sajátosságát: az epikus szövegből átemelt **narráció** ezúttal nem egy plusz szereplőként felvonultatott narrátor feladata (ahogy a filmes verzióban láttuk), sőt nem is egy időnként alkalmazott és a dialógusoktól élesen elváló megszólalástípus a szereplők szájából, hanem bizonyos értelemben az előadás – minden figurában és minden figura által megszólaltatott – állandóan jelenlévő és **láthatatlan főszereplője**. Ugyanis a szereplők hol egyes szám első személyben szólalnak meg hagyományos drámai szerepüknek megfelelően, hol pedig egyes szám harmadik személyben beszélnek az általuk vagy a másik színész által megjelenített figuráról. A Tót család három élő tagját és az őrnagyot alakító színészek (Csuja Imre, Epres Attila, Pogány Judit, Takács Nóra Diána) mindegyike átlép egyszer-egyszer más figurába is, de a fennmaradó szerepek zömét a színpadi mindenesként és konferansziéként is jelen lévő Ficza István alakítja.

A magas stilizáltsági fok, a realiztikus kellékek és díszletek mellőzése, valamint a mindig külső nézőpontra váltó, s ezzel az azonosulást, beleélést megakadályozó narrációs beszédmód fejlett és kifinomult művészi befogadó készségre épít. A változatos érzelmi húrokat pengető humor és az ínycsecknek szóló színházi megoldások pedig alkalmasak a teljes figyelem lekötésére.

AZ ELŐADÁS BEÉPÍTÉSE A TANANYAGBA

A diákoknak **tizedik osztálytól** ajánlható az előadás. A tananyagba elsősorban tizenkettedik évfolyamon integrálhatjuk, értelemszerűen Örkényhez, de akár az egykorú művészeti törekvésekhez, például a brechti színházi újításokhoz kapcsolódva. A háborús élettapasztalat más huszadik századi művészi megjelenítése is megfelelő kontextust ad az előadáshoz, de az alsóbb (tizedikes, tizenegyedikes) évfolyamokban a groteszk esztétikai minőséghez társuló többszörös nézőpont tanítása során is tehető egy kitérő, ha érdeklődő gyerekeket tanítunk.

A **nyelvtanórák** ugyancsak jó alkalmat kínálnak a színházlátogatás előkészítésére. Az előadás alapjául szolgáló kisregényből előre kiválogathatjuk a különböző **szövegtípusok** sajátosságainak megbeszélésére, összevetésére is alkalmas szemelvényeket (vendégkönyvi bejegyzések, tábori lapok, a frontra írt levelek, leltárjegyzék, sürgöny), amelyek egyúttal a darab világába is bevezetnek. Az előadás után a korábban kivesézett szövegtípusok, illetve a dialogikus és narratív szövegek keveréséből-összefűzéséből adódóan többszörösen kicsavart **kommunikációs tényezők** is elemezhetők a nyelvtanórán. (A szövegtípusokhoz kidolgozott feladatot kínál az educatio.hu honlapon található kompetenciaalapú tananyagcsomag tizedik osztályos szakiskolásoknak szóló fejezete.)

FELKÉSZÜLÉS – RÁHANGOLÓ ÓRA

Tananyagunkat úgy próbáltuk meg összeállítani, hogy a *Tótékat* nem ismerő osztályokban, alacsonyabb évfolyamokon vagy a más Örkény-műveket feldolgozó tizenkettedikes csoportokban is használható feladatokat tartalmazzon. Mivel egy olyan előadásra szeretnénk elvinni a gyerekeket, amely a műben megnyilvánuló abszurd világtapasztalat megmutatása érdekében és a szerző szellemiségéhez alkalmazkodva sok tekintetben szakít a megszokott, hagyományos színházi formanyelvvel, ráadásul igen tudatos, reflektált nézői magatartásra épít, a felkészülő órák fő célja a **reflektáló, kontrollált, önelemző attitűd** erősítése.

Az abszurd világtapasztalat értése-érezése nem tartozik a magától értetődő befogadói készségek közé. A naiv művészetélvezőt zavarhatja, elidegenítheti az, ami a gyakorlott műélvezőnek intellektuális örömet okoz. Az abszurd ugyanis úgy érzékeltet

lényegi tapasztalatot a világról, hogy ellentmond a hétköznapi gondolkodásnak. Először tehát a saját fejünkben uralkodó **rendről és logikáról** kell reflektált képet kapnunk ahhoz, hogy nyitottá váljunk az abszurd megértésére.

● **1. feladat:** Mikor mondjuk, hogy „**megáll az ész**”? – Kezdeményezzünk diákjainkkal rövid frontális beszélgetést rendről és logikáról!

Hogyan függ össze a világban való otthonosságérzetünkkel az ok-okozati látásmód?

Egy rendezett világban elvben minden indokolható?

Ami ok-okozati síkon indokolható, az egyúttal rendezett világra vall?

Felfogható-e értelemmel a világ működése? Mi a következménye annak, ha igennel vagy nemmel válaszolunk erre a kérdésre?

Megbeszélés:

A kérdések természetesen klasszikus költői kérdések, amelyekre nem lehet megnyugtató választ adni. Azt vizsgálhatjuk csupán, hogy körülbelül milyen előfeltevések mellett éljük az életünket a megfogalmazott kérdésekkel kapcsolatban.

*A hétköznapi érveléseink akkor elfogadhatók, ha a logika mentén szerveződnek. A meggyőzésben (érvelésben, vitában) arra törekszünk, hogy érvényes logikai alátámasztást tudjunk adni az érveinkhez, és akkor várjuk, várhatjuk el, hogy meghallgatásra találjon a gondolatmenetünk, ha ez sikerül. A **megnyugtató, rendezett világ** érvényesülésének egyik előfeltétele a **logikailag helyes állítások közmegegyezéssel** történő vitathatatlansága. Ha már a – szerintünk – világosan bizonyítható (logikailag érvényes) állításokat sem tudjuk elfogadtatni környezetünkkel, akkor azt mondjuk, hogy „**megáll az ész**”, vagyis rendezetlenné tűnik a világ.*

*Éppen ezért hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy mindez visszafelé, fordítva is igaz: ha érvényes logikai alátámasztást tudjuk adni a gondolatmeneteinknek, akkor legalább **a ráció szintjén úgy tűnhet, hogy rendezett, helyesen működő, ésszerű és otthonos világban élünk.***

Első ránézésre távolinak tűnik a fenti kérdésfeltevés a *Tóték* felvezetéseként, ám mégsem az. Az előadás ugyanis igen komolyan veszi az **abszurd léttapasztalatot**, amelynek egyik lehetséges megragadása talán éppen az, hogy a fent leírt előfeltevések hamisnak bizonyulnak, és **logikailag hiánytalannak tűnő érvelések is elvezethetnek egy összeomlott világ képéhez, illetve a logikailag tarthatatlan állítások is a logika álruhájában érvényesíthetik önmagukat**. Az előadás két főszereplője, Tót Lajos és Varró őrnagy Mácsai Pál rendezésében nem az elnyomott és az elnyomó vagy a humánus és az embertelenség harcát vívják, hanem – bizonyos értelemben – **mindketten a megértésért küzdenek**, és attól szenvednek, hogy néha mégis „*megáll az ész*”. Nagyon fontos tehát, hogy a felkészítés során a diákok várakozásait sikerüljön erre a valamelyest „filozófiai síkra” emelnünk. Hogy ez ne elrettentő, hanem inkább játékos, kedvcsináló és egyúttal a darab világába vezetően informatív legyen, logikai terminusokkal dolgozó, de nem nehéz feladatokat ajánlunk.

● **2. feladat:** A logika tudománya azt vizsgálja, hogy milyen törvényszerűségek mentén érzékeli az emberi elme maga körül rendezettnek a világot. Ismerkedjünk meg a logika egyik alapkategóriájával, a **szillogizmussal** Arisztotelész nevezetes példáján keresztül!

Ha minden ember (A) halandó (B)	felső premissza
minden görög (C) ember (A)	alsó premissza
→ akkor az összes görög (C) halandó (B).	konklúzió

Képletszerűen: ha A-ra igaz B
C-re pedig igaz A
akkor → C-re is igaznak kell lennie B-nek

Egészítsétek ki megfelelően a hiányos szillogizmusokat!

	Felső premissza	Alsó premissza	Konklúzió
1.	Az „N” magyar hadtest minden katonája az orosz fronton szolgál.	→ Tót Gyula az orosz fronton szolgál.
2.	Tót Gyula (későbbi előnyöket remélve) szeretné kimerült felettese, Varró őrnagy számára kellemessé tenni a szabadságot.	Mátraszentannán, Tótéknál kellemesen lehet tölteni a szabadságot.	→
3.	Ha Varró őrnagy jól érzi magát Tótéknál, Gyula előnyöket élvezve fogja átvészelni a frontszolgálatot.	→ Tóték bármit megtennének, hogy Varró őrnagy jól érezze magát náluk.
4.	Mátraszentannán senkinek nincs vízöblítéses árnyékszéke, akinek nincs külön kútszivattyúja.	→ Tótéknak nincs vízöblítéses árnyékszékük.
5.	A kamaszlányok rajonganak az apjukért.	Tóték Ágikája kamaszlány.	→
6.	A Tót család szimmetrikus (egy anyából, egy apából, egy fiúgyermekből és egy lánygyermekből áll).	→ Gyuri atyus szereti a Tót családot.
7.	Gyuri atyus, a postás nem adja át a rossz hírekről szóló leveleket azoknak, akiket szeret.	Tót Gyula halálhírét hozó sürgöny rossz hír.	→

Megoldás:

- 1.) Tót Gyula az „N” magyar hadtest fiatal katonája.
- 2.) Tót Gyula szeretné, ha az őrnagy szüleinél tölthetné szabadságát.
- 3.) Tóték bármit megtennének, hogy Gyula előnyöket élvezve vészelje át a frontszolgálatot.
- 4.) Tótéknak nincs kútszivattyújuk.
- 5.) Ágika rajong az apjáért.
- 6.) Gyuri atyus, a postás a szimmetrikus családokat szereti.
- 7.) Gyuri atyus nem adja át Tótéknak a sürgönyt.

Amikor az állításainkat és következtetéseinket megfogalmazzuk, általában nem fejtjük ki a fentiekhez hasonló részletességgel a bizonyítékainkat. Többnyire észre sem vesszük, milyen sok úgynevezett „előfeltevés” kimondatlan marad, mert közismertnek, magától értetődőnek és természetesen igaznak tartjuk őket. A kimondatlan, tehát burkolt előfeltevést tartalmazó szillogizmusokat **entimémának** nevezi a logika. Mark Twain híres-hírhedt entimémája például így szól:

„Egy törvény sem tiltja, hogy az ember teljesen ötletlenül komponáljon zenét; így hát Wagner zenéje is teljesen törvényes.”

Az állítás burkolt előfeltevése, hogy Wagner zenéje ötletlen – ha ezt elfogadjuk magától értetődőnek, bizonyításra nem szorulónak, akkor a következtetés is értelemszerűen megállja a helyét.

● **3. feladat:** Ha egy **burkolt előfeltevés** (a tudomány nyelvén: implicit premissza) valóban bizonyításra nem szoruló, magától értetődő igazságként fogadható el számunkra, akkor helytállónak érzékeljük az érvelést. Ha azonban meghökkentő, cáfolásért kiáltó vagy egyértelműen hamisnak tudott előfeltevéssel találkozunk, akkor az egész állítás helytállósága megkérdőjeleződik. Gyakoroljuk tehát a kimondatlan tartalmak, előfeltevések (tudományosan: implikatúrák) felismerését!

1. Az őrnagy láthatóan alacsony és kopottas öltözékű ember volt, ezért a család meglepődött.

Burkolt előfeltevés:

2. A család feltétlenül biztosítani akarta az őrnagy számára a kellemetlen szagoktól mentes friss levegőt, így a kis idővel ezelőtt reggelire megevett fokhagymás pirítós majdnem Tót úr fulladását okozta.

Burkolt előfeltevés:

3. Az értelmes tevékenység erősíti az idegeket, ezért a katonáknak le kell vágniuk, majd visszavarniuk a gombjaikat.

Burkolt előfeltevés:

4. Mi, emberek csak a madárijesztőknek fordítunk hátat, természetes tehát, ha Tót hátat fordított Cipriani professzor feleségének.

Burkolt előfeltevés:

5. Tót úr nem tudta elnyomni az ásítását, ezért felesége, Mariska szemrehányást tett neki fiuk életének veszélyeztetése miatt.

Burkolt előfeltevés:

6. A kék-sárga lepke elterelte Tót úr figyelmét a munkáról, nem csoda, hogy Varró őrnagy sértettségében majdnem örökre szakított a Tót családdal.

Burkolt előfeltevés:

7. Az őrnagy az úttesten látható árnyékot ároknak nézte és átugorta, Tót úr tehát nem tehetett mást, mint hogy ő is átugorja a képzeletbeli árkot.

Burkolt előfeltevés:

Megoldások:

1. Az őrnagyok mind magasak és jól öltözöttek.

2. Bűdös szájú emberek nem lélegezhetnek a szagérzékeny őrnagy jelenlétében.

3. A gombleszedés és -felvarrás értelmes tevékenység.

4. Cipriáni professzor felesége madárijesztő.

5. Apja ásítása életveszélyes Tót Gyulára nézve.

6. Ha Tót úr nem eléggé koncentrál a munkára, az őrnagy rendkívüli módon megsértődik.

7. Az őrnagy tévedésére nem szabad felhívni a figyelmet.

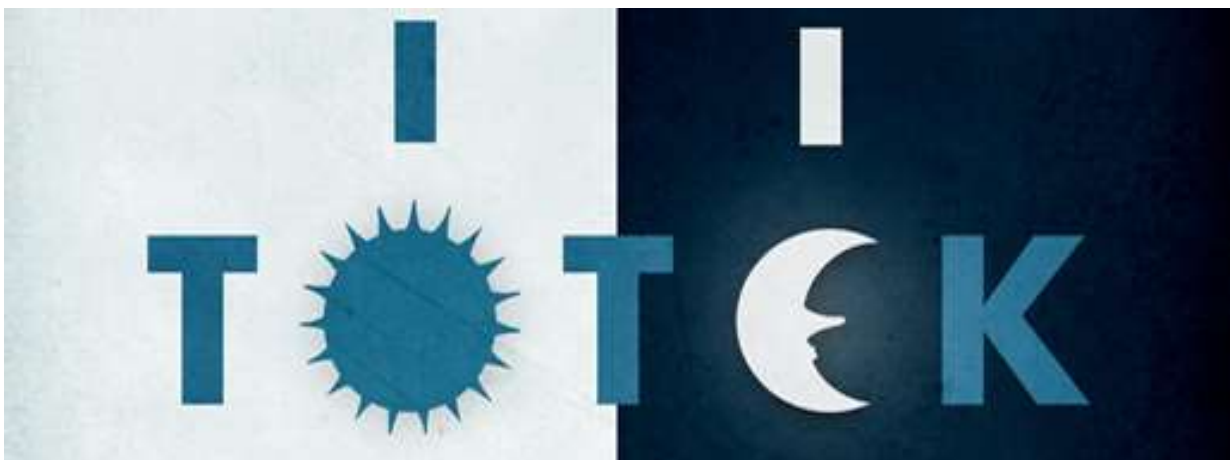
A feladatok megbeszélése kapcsán valószínűleg felteszik majd a művet nem ismerő gyerekek a kérdést: ilyen jellegű állítások, problémák, furcsaságok, netán vicces helyzetek lesznek a darabban? Egyáltalán, mi köze mindennek a látni kívánt színházi előadáshoz? A megnyilvánuló kíváncsiságtól és fogékonyságtól függően annyit talán érdemes előre elárulni, hogy **az előfeltevés mint kommunikációs jelenség az egész mű alapproblémájához vezet el**, hiszen itt egy olyan előfeltevés hivatott értelmessé és megmagyarázhatóvá tenni egy család összes (akár teljesen ésszerűtlen) cselekvését és törekvését, amelynek hamisságával a néző a darab elejétől kezdve tisztában van.

Ha a diákok ismerik a történetet, és a *Tótékat* elemzett tananyagként nézzük meg velük, akkor a megbeszélés akár addig a megállapításig is elvezethet, hogy az egymás után következő lépések logikussága vagy tarthatatlansága, a család viselkedése mögött rejlő kisebb előfeltevések sokasága és folyamatos megkérdőjelezhetősége a fő mozgatórugó érvényességétől eltekintve is állandóan **szembesíti a nézőt a rendezettség és a totális ésszerűtlenség kategóriáival**.

A logika végső, letisztult formájában olyan, mint a matematika: a helytállóság és a tévesség kategóriáival dolgozik. „Igen vagy nem”, „igaz vagy hamis” között kell dönteni. A humán tudományok látásmódja, az „igen is meg nem is”, a „többé-kevésbé” mérlegelése nem a logika világa. Amikor tehát az emberi világ a logika kérlelhetetlenségével méretik meg, akkor a művészetben előáll az abszurd.

„Mariska kijelentette, hogy ő vakon bízik ugyan az urában, de azért sem igent nem mer mondani, se nemet.”

„Mariska erre olyanformán ingatta a fejét, hogy az bólintás is lehetett, de fejcsóválás is.”

Az előadást képviselő plakát: „igen vagy nem”?

A ráhangoló óra utolsó lépéseként egy rövid jelenet megismerésével készíthetjük fel a diákokat az előadás sajátos narrációs technikájára. Egy részletet adunk oda a csoportoknak Gáspár Ildikó szövegkönyvéből, amit a kisregény átalakításával készített. A szereplők neve ki van pontozva.

● **4. feladat** (négytagú csoportokban): Egy rövid jelenetet kaptok a drámából. A jelenetben négyen szerepelnek, osszátok ki magatok között a szerepeket – nem probléma, ha női szerepet fiú vagy férfi szerepet lány kap, viszont tegyetek magatokra jól látható feliratot, ami egyértelműsíti, ki melyik szerepet játssza!

- szereplők:
- Tót Lajos, apa
 - Mariska, a felesége
 - Ágika, a 16 éves lányuk
 - a Tót családnál vendégeskedő Varró őrnagy, aki az orosz fronton a család féltett fiának, Gyulának a felettese

A szerepek kiosztása után tanulmányozzátok a jelenetet, beszéljétek meg, miben rejlik szokatlansága és humora, majd döntsétek el, melyik szöveget melyik szereplő mondja! Készüljétek fel a jelenet hatásos felolvasására-bemutatására!

Részlet az előadás szövegekönyvéből:

.....: Az ember néha (pl. felindult állapotában) egészen mást mond, mint amit szeretne. Tót azonban teljesen nyugodt volt, és nemcsak most, hanem még hetek múlva is esküdözött, hogy az őrnagy szavaira, igen választékosan, sőt majdnem alázatosan, a következőt válaszolta: A mélyen tisztelt őrnagy úr nagyon is jól csinálja!

.....: E szavaknak nem várt hatásuk lett.

.....: Varró őrnagy először rámeredt Tóra. Aztán elsápadt. A szeme egészen szűk lett, kezéből kiesett a doboz.

.....: Követelem, hogy ismételje meg, amit mondott!

.....: Azt mondtam, hogy a mélyen tisztelt őrnagy úr nagyon jól csinálja!

.....: Hallották ezt? Figyelmeztetem, hogy ilyen sértésért a fronton főbelövés jár! Milyen joggal mer maga engem „szórnagynak” szólítani?

.....: Erre csönd lett.

.....: Olyan csönd, hogy azt nem is lehet leírni.

.....: Ilyen csönd lehet abban a sírban, ahol egy süketnéma van eltemetve.

.....: Tudniillik nemcsak az őrnagy volt megsértve (teljes joggal), amiért „szórnagynak” szólították.

.....: Megsértődött Tót is (szintén joggal), mert szentül hitte, hogy „őrnagyot” mondott.

.....: De meg volt zavarodva Mariska is. Ő ugyan „őrnagyot” hallott, ami nem is lehet másképp egy olyan asszonynál, aki tiszteli, becsüli és szereti az urát. Csakhogy Mariska az őrnagyot is tisztelte...

.....: És Ágika? Ő csak az apját nézte, és rózsás arcán egy fokkal sötétebbek lettek a rózsák. Ágika ugyanis se „őrnagyot”, se „szórnagyot” nem hallott. Ágika úgy értette édesapja szavait, hogy „te keléses segegű”. Segegű? Van ilyen szó? Úgy hangzik, mint egy átok. Itt valami nincs rendben.

A jelenet bemutatása, megbeszélés:

A vállalkozó kedvű csoportok mutassák be a jelenetet. Remélhetőleg többféle megoldás születik a szerepek kiosztása terén. Kérjük meg a gyerekeket, hogy érveljenek a saját megoldásuk mellett. Futtassuk ki a megbeszélést arra, hogy minden döntés más hatást eredményez: nem mindegy, hogy a narráció a figura saját helyzetét vagy a másikat kommentálja. Rossz megoldás tehát nincs, sőt az eltérő megoldások egymás mellett érdekesek és tanulságosak.

Előismeretektől függően ezen a ponton esetleg utalhatunk diákjainknak Brecht színházi törekvéseire, az epikus színházra, a V-effekteknak nevezett elidegenítő hatásokra.

Az eredeti szövegekönyv szereposztása:

CSUJA Az ember néha (pl. felindult állapotában) egészen mást mond, mint amit szeretne. Tót azonban teljesen nyugodt volt, és nemcsak most, hanem még hetek múlva is esküdözött, hogy az őrnagy szavaira, igen választékosan, sőt majdnem alázatosan, a következőt válaszolta: A mélyen tisztelt őrnagy úr nagyon is jól csinálja!

POGÁNY E szavaknak nem várt hatásuk lett.

TAKÁCS N. D. Varró őrnagy először rámeredt Tóra. Aztán elsápadt. A szeme egészen szűk lett, kezéből kiesett a doboz.

EPRES Követelem, hogy ismétlje meg, amit mondott!

CSUJA Azt mondtam, hogy a mélyen tisztelt őrnagy úr nagyon jól csinálja!

EPRES Hallották ezt? Figyelmeztetem, hogy ilyen sértésért a fronton főbelövés jár! Milyen joggal mer maga engem „szőrnagynak” szólítani?

CSUJA Erre csönd lett.

POGÁNY Olyan csönd, hogy azt nem is lehet leírni.

TAKÁCS N.D. Ilyen csönd lehet abban a sírban, ahol egy süketnéma van eltemetve.

EPRES Tudniillik nemcsak az őrnagy volt megsértve (teljes joggal), amiért „szőrnagynak” szólították.

CSUJA Megsértődött Tót is (szintén joggal), mert szentül hitte, hogy „őrnagyot” mondott.

POGÁNY De meg volt zavarodva Mariska is. Ő ugyan „őrnagyot” hallott, ami nem is lehet másképp egy olyan asszonynál, aki tiszteli, becsüli és szereti az urát. Csakhogy Mariska az őrnagyot is tisztelte...

TAKÁCS N.D. És Ágika? Ő csak az apját nézte, és rózsás arcán egy fokkal sötétebbek lettek a rózsák.

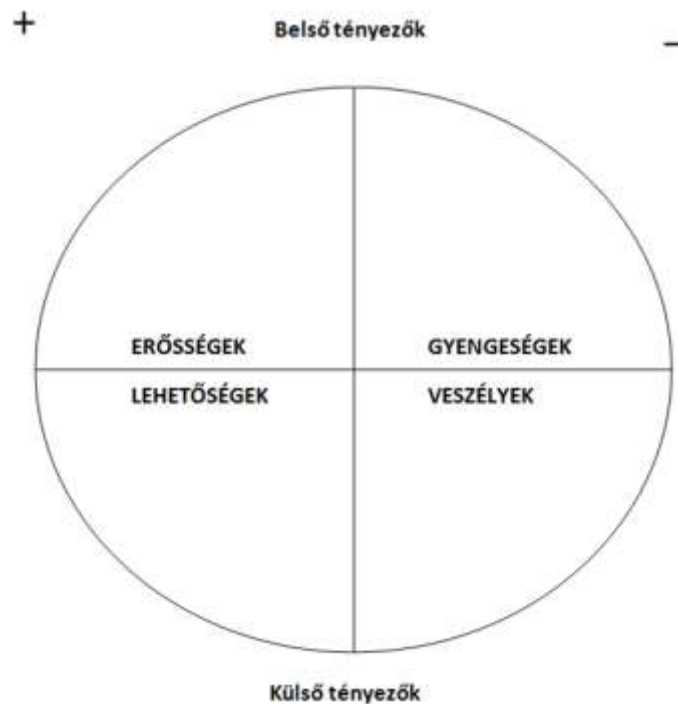
Ágika ugyanis se „őrnagyot”, se „szőrnagyot” nem hallott. Ágika úgy értette édesapja szavait, hogy „te kelésses seggű”. Seggű? Van ilyen szó? Úgy hangzik, mint egy átok. Itt valami nincs rendben.

A SZÍNHÁZLÁTOGATÁS FELDOLGOZÁSA – REFLEKTÁLÓ ÓRA

A feldolgozó óra első feladatának elvégzésével a diákok összegezhetik a maguk és egymás számára a darab cselekményét, tartalmi információit. Főleg olyan csoportokban érdemes megoldani a feladatot, amelyek számára nem volt feladva házi olvasmányként a Tóték valamelyik változata, vagy akkor, ha még az elemzés előtt áll az osztály.

● **1. feladat** (csoportmunka): Készítsetek úgynevezett SWOT-analízist a Tót család célkitűzéséhez kapcsolódó esélyekről! A módszer a vállalati életből származik, és arra való, hogy a cégek egy-egy probléma megoldásával kapcsolatban az áttekinthetőség kedvéért táblázatba rendezzék az erősségeiket, gyengeségeiket, lehetőségeiket és a külső veszélyeket. Először is fogalmazzátok meg a Tót család előtt álló és megoldandó feladatot, majd az analízis során idézzetek fel minél több információt a színházi élmény alapján, és írjátok be a megfelelő körcikkelyekbe!

A Tót család célja:.....

Megoldás:

A Tót család célja, hogy az őrnagy jóindulatának megnyerésével biztosítsák Gyula túlélését.

erősségek	gyengeségek	lehetőségek	veszélyek
<p>például:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a család elszántsága és áldozatkészsége - a család női tagjainak fanatizmusa - finom ételekkel tudják ellátni az őrnagyot 	<p>például:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tót úr - Tót úr gondolatai elkalandoznak a munkában, ezzel megharagítja az őrnagyot - Tót úr rosszul bírja az álmatlanságot, ásít, ezzel megharagítja az őrnagyot 	<p>például:</p> <ul style="list-style-type: none"> - szép faluban laknak - Mátraszentannán jó a levegő - lehet szerezni vaporizátort - a faluban szeretik és tisztelik Tótékat, ezért minden segítséget megadnak nekik 	<p>például:</p> <ul style="list-style-type: none"> - nincs vízöblítéses árnyékszék, tehát bűdös van - az őrnagy rigolyás - Gyula már nem él (!)

Az analízis során természetesen meg kell fogalmazódnia annak a kérlelhetetlen ténynek, hogy Gyula már nem él, tehát a feladat kivitelezhetetlen. Noha így az egész gondolatmenet – a műben szereplő család cselekvési stratégiájához hasonlóan – aláaknázott, Örkény szellemében járunk el azonban akkor, ha ennek tudatában is végigvisszük az elemzést.

(A háború ténye a célkitűzéshez tartozó alapadottság, ezért nem soroljuk fel.)

Ha az előző feladat segítségével mindenkinek sikerült tisztázni, felidézni a darab alapviszonyait, sor kerülhet a színházi élmény alaposabb megbeszélésére. A feladat célja, hogy felismertesse a diákokkal: **a letisztult és nagy tudatossággal megtervezett színházi megoldások és a látványvilág szoros összefüggésben vannak azzal az igen erős szövegélménnyel**, amit az előadás közvetít.

● **2. a) feladat** (négyfős csoportokban): Próbáljatok meg visszaemlékezni az előadás látványvilágát, „színháziságát” meghatározó részletekre! Eleinte közösen gyűjtsétek az emlékeket, majd a csoport minden tagja vállaljon el egy részterületet, amellyel kapcsolatban jegyzeteket készít. Ő lesz az adott terület szakértője.

Szakértői területek: A) jelmezek

B) színpadkép

C) felhasznált kellékek, tárgyak

D) színpadi mozgások, cselekvések, a színészi játék sajátosságai

Ha minden csoport elkészült a munkával, és elegendő információval tudja delegálni szakértőit a következő feladatba, akkor átrendeződik a munka: az azonos területtel foglalkozók kerülnek egy csoportba, tehát összesen négy csoport jön létre. Ha nagy létszámú az osztály, akkor két-két csoport foglalkozik egy-egy témával.

● **2. b) feladat** (szakértői csoportokban): Egyeztessétek a magatokkal hozott eredményeket, és szükség esetén egészítsétek ki a saját jegyzeteiteket! Értelmezzétek az információkat, alakítsatok ki közös álláspontot arról, hogy milyen összefüggéseket láttok a darab tartalma, témája és látványbeli megvalósítása terén! Jelöljétek ki, hogy melyik csoporttag ismerteti az osztállyal az eredményeket!

Lehetséges megoldás (a háttérelmzés a tanári munka könnyítése érdekében ad ötleteket, de a gyerekek által megfogalmazott gondolatok elsődleges fontosságúak!)

A) Jelmezek: A színészek az egész előadás során ugyanazt a jelmezt viselik, elegáns fellépő ruhában vannak. Az ünnepélyesség hangsúlyozottá teszi, hogy nemes szöveggel, irodalommal(!) dolgoznak.

A konferansziéként belépő, majd mindenféle mellékszerepet magára vállaló, házigazdaként a kellékekről gondoskodó, a bolondos Gyuri atyusként végzetesen manipuláló, sőt a szemlélődő néző szerepét is felvevő Ficza István fehér öltönyt visel. A figura sokféle szerepet egybegyűrő kajlaságával sajátos ellentétet alkot a makulátlan fehér öltöny.

Tót Lajos és az őrnagy megjelenésüket tekintve elsősorban egymás ellentétei és kiegészítői: Tót úr nadrágja fekete, zakója fehér, Varró őrnagy nadrágja fehér, zakója fekete. Az őrnagy eleganciája szigorúbb, rajta csokornyakkendő is van, tisztí sapkája illik ruhájához, gyakran begombolja zakóját. Tót úr nyitott nyakú ingje, gombolatlan zakója lazább, tűzoltósisakja pedig groteszkké teszi megjelenését.

A női ruhák színe a férfiakéval ellentétben nem keveredik, Mariska egységes sötétkékben, Ágika pirosban van.

→ a jelmezek letisztultsága arra ösztönzi a nézőt, hogy a színeknek (a kultúrtörténetben nem szokatlan módon, de némileg nyilván önkényesen) jelentést tulajdonítson, például a férfiak **fekete-fehér színeit** összefüggésbe hozza **elméleti-gondolati párbajukkal**, amelynek érzéki-metaforikus megfelelője, sőt eszköze az **éjszaka és a nappal** felcserélése, összekeverése.

A férfi főszereplők egymással kevert, egymástól „átvett” ruhadarabjai a Tótéknak azt a (P. Müller Péter által kifejtett) értelmezését is érzéki élménnyé teszik a néző számára, mely szerint az őrnagy mintegy Tót helyét sajátítja ki, az ő világban betöltött pozícióját (tekintélyét, családjának szeretetét), tehát végső soron személyiségét, **identitását veszi el**, amit a családfő csak a vendég megölése árán tud visszaszerezni. Ld. Örkény: „hitem szerint az Őrnagy és a Tűzoltóparancsnok valójában egy személy.”

B) Színpadkép: A színpad egy revüszínház vagy kabaré terét idézi, a zenekari árokban zenészek játszanak, a szereplők függöny elé lépnek ki. A színpad háttérét képező függönyt és a padló absztrakt geometrikus mintáját a **szürke** uralja. A színszimbolika akár azt is sugallhatja: a két férfi főszereplőben széthasadt elvek, **a fekete és a fehér közötti, meghatározatlan világban** járunk, amelyet körbevesznek a színes (tehát jelen színpadon a nők világához tartozó) lámpácskák, a revüszínpad díszei.

Az előadás végén felnyílik a függöny, és a színpad háttéréből egy térbeli-kihajtott mesekönyvhöz hasonlító, pompázatos kert tárul a nézők szeme elé. A kert, pontosabban a kert mögötti, a nézők számára nem látható tér lesz a darab végén annak a gyilkoságnak a helyszíne, amely látszólag visszaállítja a korábbi nyugalmat. Ám a paradicsomba mégsem lehet

visszatérni, sugallja a mű befejezése...

C) Kellékek: A szinte üres varieté-színpadon csak néhány tárgy vándorol időnként. A mikrofonállvány játékszekérré vagy fegyverimitációvá/zászlóvá(?) alakul, de a többi kellék is jelzésszerű. **Szövegillusztráció kedvéért alapvetően nem hoznak be tárgyakat** (sem rózsacsokrot, sem dobozt, sem sört), ha mégis illusztrációs feladata van néhány kelléknek, mint a dobozolós bábok, az árnyékugró jelenet vagy a sárga-piros lepke esetében, akkor az nagyon felvállalt, nagyon stilizált és nagyon szellemes.

A **tűzoltóságok és a tiszti sapka** a kellékek között is felsorolható, nem csak jelmezként. Jelentőségük van abban, hogy a rivális férfiakat külső megjelenésükben is – egymástól eltérően, mégis összehasonlíthatóan – mintegy a fej ékesítése révén (ld. uralkodói, tiszti díszek) **kiemelje** a többiek közül, ráadásul a megjelenített világ hierarchiájának csúcsán folytatott párharcuk fő terepéről, a **gondolkodásukról is** közvetít: Tót úr kicsit „fejnehéz”, zárt, bumfordi, az őrnagy pedig tekintélyelvű és uniformizáló.

D) Mozgás, játékstílus: A színpadi mozgásokat precíz, kimért visszafogottság jellemzi, néha egy-egy rövid, groteszk betéttel. A szereplők fegyelmезetten, olykor szinte a néző vagy mesehallgató nyugalmával hallgatják, máskor finom játékkal kísérik egymás szövegét, hiszen az egész este egyúttal egy nagyszabású mesemondás is.

A dialógusok és a „mesemondás” nem válnak el élesen egymástól, viszont a **közönség is folyamatosan megszólított partnernek** érezheti magát, mert a szereplők egészen természetes módon **hol egymásnak, hol közvetlenül a közönségnek** beszélnek.

A narrációban közölt színpadi akciókat a mozgások ugyanúgy **nem illusztrálják**, ahogyan kellékeket sem használ az előadás pusztán azért, mert szó van egy tárgyról a szövegben. Következetes elv, hogy ami el van mesélve, azt felesleges még cselekvéssel is megmutatni.

A szereplők gyakran geometrikus elrendezésben helyezkednek el vagy mozognak egymáshoz képest.

A szereplők időnként **dalra** fakadnak. A tárgyak és ruhák egyfajta „modern kortalanságot” képviselnek, míg a dalok szigorúan a húszas-harmincas évekből származnak. A dalok természetes módon illeszkednek a mini revüszínpad világába, de egyúttal az intellektuális, elemző, önreflektív történetfeldolgozás ellenpontjaként az (öncsaló) érzelmesség, a közösségi elkötelezettség (háborús propaganda) nézőpontja felől is megmutatják az abszurditást.

→ Összességében elmondható, hogy Mácsai Pál rendezése mindent megtesz azért, hogy **kétrétegű előadást** hozzon létre: az érzéki színházi élmény befogadása közben a tiszta, fegyelmezett, logikai látásmód folyamatosan dolgoztatja az **absztrakciót**, az intellektuális értelmezést, anélkül, hogy elvenné az **érzéki jelenlét és játék** örömét. Talán ezt a megkettőzöttséget is szemlélhetjük, amikor a hús-vér színészek báb-kivitelben „gépesítve” is működésre bírhatják közösen elmesélt történetük esendő hőseit.

A szóvivők ismertetik a szakértői csoportok eredményeit, a többieket kérjük meg, hogy jegyzeteljenek, és tegyenek fel kérdéseket egymásnak, fűzzenek kiegészítéseket az elhangzottakhoz.

TOVÁBBI LEHETSÉGES ELEMZÉSI, BESZÉLGETÉSI IRÁNYOK

Mivel a *Tóték* elemzése gyakori középiskolai feladat, sok osztályban bizonyára nem csupán egy órát szánnak a mű feldolgozására. Az előadás kapcsán további megbeszélésre ajánljuk a következő témákat:

- **Narráció:**

Hogyan mutatkozik meg a valóság mint narratíva?

Lehet-e az emlékezet, illetve a nyelvi elbeszélés a múlt átírása? (ld. Tót úr nyugdíjaztatása a vasútnál és a félrehallások problémaköre)

Hogyan ellenpontozza a színházi cselekvés jelenidejűsége a múlt idejű történetmondást? (ld. nem pontosan az történik a szemünk előtt, mint amiről hallunk)

- **Szerkezet:**

Milyen motívumok milyen ritmusban ismétlődnek a műben? (pl. budi; „anyám-anyám” nyújtózkodás; szimmetria: félbe-, illetve négybe vágás; ásítás; félreértés; a színházban: *Minden elmúlik egyszer* c. dal)

Hogyan írja át a keretes, azaz körbezáruló szerkezetet az epilógusszerű befejezés, amelyet az előadás egy addig nem látott tér megmutatásával is hangsúlyoz?

- **Varró őrnagy és a ráció:**

„Teremtsünk világotosságot!” – „A maguk kislányának van esze.” – „Maga okos ember.”

Vizsgáljuk meg a művet a ráció működése szempontjából!

Hol érhető tetten a logika „igen-nem” szemléletének csődje? (ld. például Tót úr kiborulásának jelenete, amelyben teljesen viszonylagossá válik a szenvedése)

Értelmezhető-e ennek mentén az éjszakák és nappalok összekeveredésének motívuma?

Mit sugall az előadás befejezése? (Értelmezhető-e Varró őrnagy egy luciferi „fényhozó” figuraként, aki bűnbe visz és ellehetetleníti az elveszett paradicsom visszahódítását?)

ÖRKÉNY ISTVÁN

TÓTÉK

tragikomédia két részben

A szerző regényéből a szöveggönyvet készítette és a dalokat válogatta: **Gáspár Ildikó**

Játsszák:	Csuja Imre Pogány Judit Takács Nóra Diána Epres Attila Ficza István
Rendező:	Mácsai Pál
Díszlet:	Bagossy Levente
Jelmez:	Benedek Mari
Dramaturg:	Ari-Nagy Barbara
Zenei vezető:	Kákonyi Árpád, Matkó Tamás
Súgó:	Kanizsay Zita
Ügyelő:	Sós Eszter
Rendezőasszisztens:	Érdi Ariadne

Bemutató: 2013. március 9.

IRODALOM

- Balassa, Péter: A részvét grimaszai. *Kortárs* 23. évf., 9. sz. (1979)
- Dobszay Ambrus: Magyar örökségünk – prózában. Tanári útmutató, Educatio Kht. kompetenciafejlesztő oktatási program, 2008
- Liebhardt Zsolt: Egy modern magyar dráma. Örkény István: *Tóték*. Tanári útmutató, Educatio Kht. kompetenciafejlesztő oktatási program, 2008
- P. Müller Péter: A groteszk dramaturgiája. JAK-füzetek, 53. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990.
- Szirák Péter: A valóság fellazítása. A *Tóték* drámaváltozata. *Irodalomtörténet* 2007/3
- Tarján Tamás: Örkény István: *Tóték*. In: *Irodalomtanítás az ezredfordulón*, Pauz-Westermann Könyvkiadó, Celldömölk, 1998

